

- неналежне фінансування модернізаційних заходів у фармацевтичній галузі;
- відсутність ефективного співробітництва між державою, бізнесом і наукою у сфері створення повних технологічних циклів виробництва фармацевтичної продукції в Україні шляхом формування інноваційних кластерів.

З огляду на необхідність реалізації інноваційного шляху розвитку промисловості, варто зазначити, що формування та ефективне використання інноваційного потенціалу вітчизняних фармацевтичних підприємств може бути успішним за умов державної підтримки і створення сприятливого інноваційного клімату, заохочення розвитку виробництв, заснованих на вітчизняних науково-технічних розробках, що в комплексі дозволить отримати конкурентні переваги українським виробникам у довгостроковій перспективі на світовому ринку.

Висновки. Найважливішими факторами, які забезпечують зростання ефективності фармацевтичного виробництва в сучасних умовах, можна вважати, по-перше, застосування у виробництві досягнень науково-технічного прогресу, а по-друге, постійне вдосконалення систем управління підприємством та організаційних форм для найбільш ефективного використання ресурсів і зменшення втрат. Адаптація підприємств до роботи на внутрішньому та зовнішньому ринках потребує дослідження інстру-

ментів і засобів підвищення конкурентоспроможності, що є перспективним напрямом подальших розвідок.

Література

1. Підтримка інтеграції України до Транс-Європейської Транспортової мережі ТЕМ-Т РК7. Міжгалузеві питання. Логістика : Заключний звіт 7.2. – 2010. – 50 с.
2. Third-Party Logistics – life sciences and healthcare industry findings [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.capgemi.com/insights-and-resources/>
3. European Commission. 2010. EC Joint Research Centre's 2010 Scoreboard presentation from 17/11/2010, slide 16.
4. European Commission, 2008 EU Industrial R&D Investment Scoreboard [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iri.jrc.ec.europa.eu>
5. Evaluate Pharma 2010. «Pharma industry cutting its R&D cloth to more sustainable levels» in World Preview 2016.
6. Слияния и поглощения в 2011 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.apteka.ua>
7. The Pharmaceutical Industry in Figures, Key data, 2011 update. The European Federation of Pharmaceutical Industries and Associations [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.efpia.eu>

Стаття надійшла до редакції 11 серпня 2012 року

УДК 338.439

Л. О. Пашнюк,

кандидат економічних наук, асистент кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Проаналізовано сучасний стан харчової промисловості України та здійснено оцінку основних економічних показників діяльності галузі. Досліджено тенденції і визначено перспективи розвитку вітчизняного харчового виробництва.

Ключові слова: харчова промисловість, виробництво, експорт, інвестиції, інновації.

Л. О. Пашнюк

**ПИЩЕВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ УКРАИНЫ:
СОСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ**

Проанализировано современное состояние пищевой промышленности Украины и проведена оценка основных экономических показателей деятельности отрасли. Исследованы тенденции и определены перспективы развития отечественного пищевого производства.

Ключевые слова: пищевая промышленность, производство, экспорт, инвестиции, инновации.

Постановка проблеми. Харчова промисловість завжди вважалася для України пріоритетною і стратегічно важливою галуззю, яка здатна забезпечити не тільки потреби внутрішнього ринку, а й вагоме місце держави в когорті світових країн – лідерів із виробництва продуктів харчування. Доступність харчових продуктів, їх якість та екологічність впливають на рівень продовольчої безпеки держави, виступають індикаторами її соціальної стабільності. З огляду на це необхідність аналізу проблем харчової промисловості й розробки практичних рекомендацій щодо їх подолання не викликає жодного сумніву.

Водночас, посилення процесів глобалізації та інтеграція України до світової спільноти, по-перше, зробили економіку нашої держави більш вразливою до зовнішніх загроз і, по-друге, висунули перед нею серйозні вимоги

L. O. Pashniuk

**FOOD INDUSTRY OF UKRAINE: STATE,
TENDENCIES AND PERSPECTIVES OF
DEVELOPMENT**

The modern state of food industry is analyzed and estimation of main economic indicators of industry is carried out. The trends are researched and perspectives of development of national food production are defined.

Key words: food industry, production, export, investments, innovations.

щодо забезпечення відповідного рівня її конкурентоспроможності. Це, зокрема, стосується й харчової промисловості. Відповідність світовим стандартам може бути досягнута тільки за умови переходу галузі на інноваційну модель розвитку та активного впровадження сучасних технологій харчового виробництва. Відтак питання щодо підвищення ефективності функціонування вітчизняних харчових підприємств, виявлення загроз і потенційних можливостей зростання галузі, а також покращання рівня якості та конкурентоспроможності вітчизняних продуктів харчування набувають неабиякої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що пошук шляхів ефективного розвитку харчової промисловості України, усунення негативних тенденцій її функціонування турбують низку провідних вітчизняних

учених. Зокрема розвиток підгалузей харчової промисловості на різних етапах досліджували такі вчені, як Борщевський П. П., Дейнеко Л. В., Заїнчковський А. О., Купчак П. М., Крисанов Д. Ф., Осіпов П. В., Прядко В. В., Сичевський М. П., Скопенко Н. С., Чернюк Л. Г. та інші.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану і характерних тенденцій розвитку вітчизняної харчової промисловості, виявленні проблем, що істотно гальмують розвиток галузі, та визначенні шляхів їх розв'язання.

Основні результати дослідження. Харчова промисловість є однією із провідних системоутворюючих галузей вітчизняної економіки. Вона безпосередньо задіяна в забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави, формуванні її експортного потенціалу й здатна позитивно впливати на динаміку економічного зростання України. Харчова промисловість об'єднує у своєму складі десятки підгалузей, основними серед яких є: цукрова, молочна, олійно-жирова, хлібопекарська, кондитерська, м'ясна, лікєро-горілчана тощо.

Як і будь-яка інша галузь, харчовій промисловості притаманно чимало особливостей. Зокрема продукція, що виробляється харчовими підприємствами, відноситься до товарів першої необхідності, а тому користується постійним попитом (на харчі витрачається половина бюджетів вітчизняних домогосподарств); галузь має тісні інтеграційні зв'язки із сільським господарством, а відтак підвищення ефективності функціонування підприємств, що до неї належать, неможливе без вирішення проблем, які наявні сьогодні у тваринництві та рослинництві; ринок продовольства характеризується значною ємністю, що робить харчову промисловість достатньо привабливою для інвестицій.

Важливість галузі для економіки нашої країни обумовлена її питомою вагою в загальних обсягах виробництва і реалізації промислової продукції, експортним потенціалом та обсягами податкових надходжень, які вона забезпечує. У 2011 році харчова промисловість займала друге місце за обсягами реалізованої продукції (перше місце традиційно посідає металургійне виробництво). Її частка становила 16%, включаючи напої і тютюнові вироби [8]. Однак, як засвідчують дані, представлені на рис. 1, починаючи від 2008 року, в Україні спостерігається зниження обсягів виробництва продуктів харчування. Та більш негативною, на нашу думку, є стійка тенденція до зниження темпів їх виробництва (лінія тренду), якими характеризуються останні 11 років функціонування галузі. Це пов'язано і з низьким рівнем платоспроможного попиту, оскільки більш ніж у третини домогосподарств країни доходи на душу населення не дотягують до прожиткового мінімуму [12, с. 163], і з відсутністю системного підходу в державній політиці до забезпечення стабільного та ефективного зростання галузі. Як наслідок, відбувається зниження рівня прибутковості вітчизняних харчових підприємств.

Найвищі темпи падіння характерні для виробництва м'ясних і кисломолочних продуктів, масла, сирів, борошна,

хлібобулочних виробів. Наприклад, у 2011 році яловичини і телятини (свіжої, охолодженої та мороженої) було вироблено 81,3 тис. т, що становило лише 42,1% рівня 2005 року. Виробництво ковбасних виробів за цей самий період знизлося на 6,1% і становило 290 тис. тонн у 2011 році проти 309 тис. тонн у 2005-му. Протягом 2005–2011 рр. виробництво кисломолочної продукції скоротилося на 5%, а масла та сирів – на 35% (474 тис. т, 76,7 тис. т й 178 тис. т – у 2011 р. проти 499 тис. т, 120 тис. т й 274 тис. т – у 2005 р. відповідно). У 2005 році в Україні було вироблено 2944 тис. т борошна й 2264 тис. т хлібобулочних виробів, натомість у 2011 році виробництво цих продуктів знизлося до 2587 тис. т й 1769 тис. т відповідно [8].

За даними Державної служби статистики України, рентабельність виробництва харчових продуктів є достатньо низькою. У 2010 р. вона становила лише 4,5%, що на 1,3%, 2,1% та 10,3% нижче, ніж рентабельність целюлозно-паперової галузі, машинобудування та діяльності, пов'язаної із видобуванням усіх видів корисних копалин відповідно. У зв'язку з цим постійно зростає кількість харчових підприємств, які за результатами своєї діяльності зазнають збитків. Якщо частка збиткових підприємств харчової промисловості України у 2007 році становила 33,2%, то за підсумками 2010 року вже 41,1% підприємств галузі завершили рік із від'ємним фінансовим результатом [6].

Як наслідок, число підприємств – виробників харчової продукції, а відповідно і кількість зайнятих на них постійно скорочуються. Зокрема у 2007 році у цій галузі працювало 454 тис. осіб, а за три наступні роки їх кількість скоротилася на 67 тис. і у 2010 році склала 387 тис. (13,6% загальної кількості зайнятих у промисловості). Як зазначає Шелудько Е. І., скорочення трудового потенціалу у харчовій промисловості становить у середньому 3–4% щорічно [9].

Позитивною тенденцією є поступове підвищення середньомісячної заробітної плати працівників харчового виробництва. Їх номінальна заробітна плата у 2011 році досягла 2 541 грн., що на 404 грн. (або 19%) більше порівняно із 2010 роком. Однак попри таке її підвищення рівень заробітної плати працівників харчових підприємств у середньому на 3,5% нижчий від середнього рівня по економіці.

Незважаючи на існуючі проблеми, харчова промисловість залишається потужним бюджетоформуючим джерелом. Тільки впродовж 2005–2010 рр. загальний обсяг податків та обов'язкових платежів, сплачених харчовими підприємствами країни до бюджетів усіх рівнів, збільшився у 4 рази. За даними Державної служби статистики України, у 2010 році харчова промисловість забезпечила 30 млрд. грн. податкових надходжень, що на 8,5 млрд. грн. більше, ніж у 2009 році й на 23 млрд. грн. більше, ніж у 2005 році [10].

Слід відзначити, що не всі види продуктів харчування характеризуються зниженням обсягів виробництва. Зокрема протягом 2005–2011 років у 2,3 раза зросли обсяги виробництва соняшникової олії (від 1381 тис. тонн у 2005 р. до 3177 тис. тонн у 2011 р.), у 1,2 раза – обсяги виробництва цукру (від 2139 тис. тонн у 2005 р. до 2586 тис. т у 2011 р.), удвічі – виробництво коньяку (від 2,4 млн. дал у 2005 р. до 4,7 млн. дал у 2011 р.) та в 1,3 раза – виробництво пива (від 238 млн. дал у 2005 р. до 306 млн. дал у 2011 р.). Зростання обсягів виробництва цих та деяких інших видів продукції зумовлене їх експортною орієнтацією.

За даними аналітичного дослідження, проведеного спеціалістами АТ «ЕрстеБАНК», у 2010 році Україна займала перше місце у світі за обсягами виробництва та експорту соняшникової олії [11]. Сукупний обсяг її експорту склав 2701,4 тис. т (90% загального обсягу виробленої у країні олії) на загальну суму \$2 370,2 млн. (порівняймо: у 2001 році обсяги реалізації цієї продукції за кордон були майже у 6 разів нижчими, а саме 473,2 тис. т олії на загальну суму \$216,6 млн.) [5; 6]. Найбільшими країнами – спо-

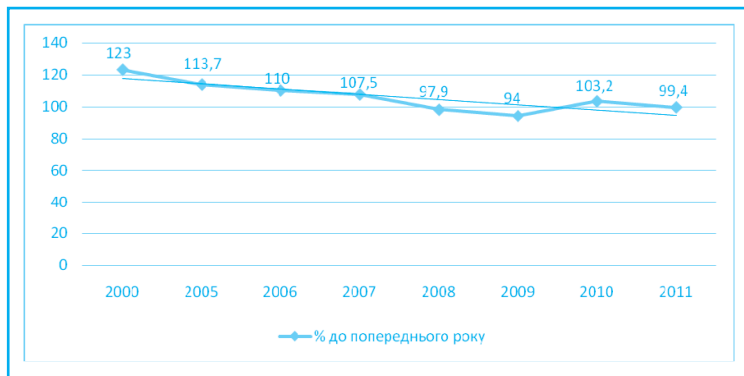

Рис. 1. Індекси виробництва продукції харчової промисловості у 2000–2011 рр.
Джерело: [8]

живачами української соняшникової олії були: Індія, на яку припало 26% сукупного експорту, Туреччина – 12% і Єгипет – 9%.

Поступово зростає експорт хлібобулочних виробів. У 2007 р. було відправлено за кордон 105 тис. тонн хліба та булочок на загальну суму \$136,7 млн. Однак уже до 2010 р. їх експорт зріс на 31 тис. тонн – до 136 тис. тонн на загальну суму \$216,1 млн. За даними Держмитслужби України, у 2011 р. обсяг експорту хлібобулочних виробів збільшився ще на 13% і, за підсумками 2011 року, сягнув \$281,3 млн. [7]. Експорт хлібобулочних виробів переважно складають поставки у прикордонні населені пункти сусідніх із Україною районів Росії, Білорусі та Молдови. Хоч хлібобулочні вироби є товарами нетривалого користування, вітчизняна хлібопекарна промисловість має ту перевагу, що часто простіше і ближче їх доставити з українських хлібозаводів, ніж з великих міст зазначених країн. До того ж відпускна ціна на хліб та хлібобулочні вироби у вітчизняних підприємств є нижчою, а якість – досить високою.

У іноземних споживачів користується попитом і вітчизняна кондитерська продукція. Завдяки своїй високій якості та гарним смаковим характеристикам їй віддають перевагу в Росії і багатьох країнах пострадянського простору. У 2007 році в іноземні країни було експортовано 80,1 тис. тонн кондитерських виробів із цукру, що забезпечило \$102,7 млн. доходу вітчизняним кондитерським фабрикам. До 2010 року експорт цієї продукції зріс на більш ніж 20 тис. тонн і склав 100,7 тис. тонн на загальну суму \$180,3 млн. [6]. Проте останнім часом на вітчизняному ринку кондитерських виробів побило імпортної продукції, переважно із Білорусі, Росії і країн ЄС. Можливість цінової конкуренції іноземної та вітчизняної кондитерської продукції часто пов'язана із недобросовісними методами конкурентної боротьби, а саме заміною деяких дорожчих та якісних компонентів на значно дешевші й менш якісні. Неодноразово виявлялося, що в багатьох сортах ввезеного з-за кордону шоколаду занижено вміст масла какао, або цей продукт взагалі замінений на дешевий рослинний жир. Зниження собівартості продукції може досягатися шляхом заміни лісових горіхів (фундука) арахісом, зменшення вмісту сухого молока і збільшення вмісту сої, використання дешевих сортів кондитерського жиру й т.п. Як наслідок, дешевий низькоякісний импорт поступово починає витісняти українські кондитерські вироби з внутрішнього ринку.

В Україні ще одним експортним товаром тривалий час була яловичина. Проте останні роки спостерігається поступове скорочення обсягів її реалізації за кордон. Якщо у 2003 році до зарубіжних країн було експортовано 146,2 тис. тонн цієї продукції на загальну суму \$221,0 млн., у 2007 році – 34,7 тис. тонн на \$97,3 млн., то у 2010 році – 13,4 млн. тонн на загальну суму \$45,8 млн. [6]. Необхідно відзначити, що тенденція до скорочення виробництва яловичини (а відтак, і до зниження обсягів її експорту з України) є типовою для багатьох країн світу. Сьогодні світовий ринок яловичини переживає стагнацію споживання та спад виробництва. Світові лідери згортають виробництво цієї продукції, а азійські країни, якщо й нарощують, то лише для задоволення внутрішнього попиту.

Абсолютно протилежна ситуація спостерігається на ринку свинини. Незважаючи на всі кризи, виробництво її у світі зростає. Однією з причин цьому є підвищення попиту з боку Китаю, США, ЄС, а також нових азійських економік. Однак коло експортерів свинини є досить обмеженим – США, деякі країни ЄС. Теоретично це могло б дати вітчиз-

няній харчовій промисловості гарний шанс відновити свій вплив на світовому ринку м'яса. Особливо враховуючи позитивну динаміку, що намітилася у свинарстві та птахівництві. Зокрема на 1 січня 2011 року в усіх господарствах утримувалося свиней – 8,0 млн. голів (що на 6,1% більше, ніж на 1 січня 2010 р.), птиці всіх видів – 202,1 млн. голів (на 5,6% більше порівняно з аналогічним періодом) [3, с. 181]. Окрім зазначених вище продуктів, певною експортною спроможністю характеризуються такі товари, як сири, горілка, пиво і цигарки.

Досить непоганий експортний потенціал харчової промисловості робить її привабливою для іноземних інвесторів. За даними Державної служби статистики, ця галузь займає друге місце за обсягами прямих іноземних інвестицій (після металургії, в яку традиційно спрямовується понад 40% усіх іноземних інвестицій). Наприклад, у 2010 р. на харчові підприємства України надійшло \$1 858,7 млн. прямих іноземних інвестицій, що на 16% більше, ніж у 2007 році, й на 37% більше, ніж у 2005 р. [6]. Та, незважаючи на значні грошові надходження з-за кордону, а також враховуючи нестачу власних коштів й обмеженість державного інвестування інтенсифікації процесів виробництва харчових продуктів, підвищення технічного рівня підприємств харчової промисловості залишається проблемою «номер один».

Слід зазначити, що низьким техніко-технологічним рівнем характеризується все українське промислове виробництво. Про це, зокрема, свідчать високі показники зносу основних засобів. Протягом 2001–2010 рр. ступінь зносу основних засобів на промислових підприємствах України збільшився на 11,8%, і у 2010 р. склав 63,8% проти 52,0% у 2001 р. На підприємствах, що спеціалізуються на виробництві продуктів харчування, за цей самий період показник зносу засобів праці зріс на 5,2% (від 40,5% у 2001 р. до 45,7% у 2010 р.) [5; 6]. Суттєво зменшилися обсяги введених у дію нових основних засобів – від 7202 млн. грн. у 2007 р. до 5763 млн. грн. у 2010 р.

Аналіз інноваційної активності показав, що протягом останніх шести років кількість підприємств харчової промисловості, що впроваджували інновації, відчутно зростає (на 44%). Як видно з рис. 2, у 2011 р. на підвищенні інноваційного рівня власного виробництва сконцентрували свої зусилля 384 підприємства на відміну від 267 – у 2005 р.

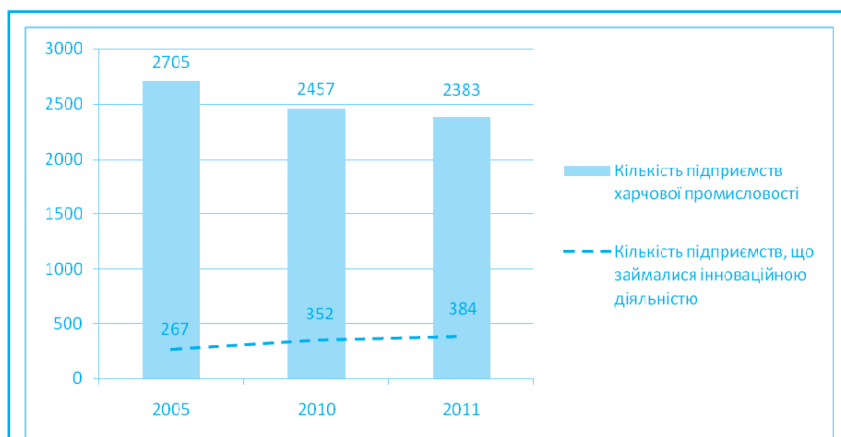

Рис. 2. Кількість підприємств харчової промисловості, що впроваджували інновації

Джерело: [4]

Однак серед упроваджених на підприємствах галузі у 2011 році 237 нових технологічних процесів лише 62 спрямовувалися на ресурсозбереження і були маловідходними; 24 підприємства розробили та вивели на ринок принципово нову продукцію; 32 підприємства запровадили організаційні, а 51 – маркетингові інновації [4]. Таким чином, попри поживлення інноваційної активності у харчовій промисловості якісні параметри таких зрушень ще є доволі низькими.

Якщо проаналізувати причини, що стримують здійснення інноваційної діяльності на підприємствах харчової промисловості, можна зробити висновок, що найбільш вагомими з-поміж них є такі: недостатність коштів на реалізацію інноваційних проєктів; високі інноваційні витрати на технічне обладнання і заробітну плату висококваліфікованому персоналу; відсутність гарантованої швидкої окупності цих витрат та ін. Вирішення проблем у цій сфері Поддєрьогін А. М. і Корнилюк А. В. вбачають у необхідності забезпечення виконання державних планів із надання капітальних трансфертів підприємствам, налагодження механізму використання внутрішніх кредитів для інноваційних підприємств та, без сумніву, впровадженні дієвої системи податкових пільг [2, с. 98].

Ще однією серйозною причиною, що не сприяє інноваційній діяльності на вітчизняних харчових підприємствах, є труднощі, пов'язані із залученням наукового і кадрового потенціалу, пошуком нових ідей.

На важливості проблеми наукового забезпечення харчової промисловості тривалий час наголошують провідні вітчизняні вчені. Скорочення обсягів фінансування галузевої науки гальмує підвищення інноваційно-технологічного рівня галузі. На межі виживання знаходиться більшість науково-дослідних і проєктно-конструкторських інститутів, які мають займатися якнайшвидшим впровадженням високопродуктивного устаткування та новітніх технологій у процес виробництва продуктів харчування. Чисельність науково-технічних працівників щорічно скорочується приблизно на 15%, а середній вік дослідників становить 48 років [9]. Це є перешкодою для нових, креативних ідей, пошуку нестандартних і нетрадиційних способів вирішення технічних завдань, що здатні привнести більш молоді та активні дослідники.

Одним із дієвих напрямів підвищення ефективності функціонування харчової промисловості науковці вважають розвиток інтеграційних зв'язків і побудову на їх основі інтегральних об'єднань. Як зазначає Скопенко Н., більш значні конкурентні переваги (зокрема ті, що мінімізують залежність від постачальників та коливань цін на сировину) матимуть ті підприємства – виробники харчових продуктів, що входять до вертикально інтегрованих структур. Для таких структур характерний замкнений цикл виробництва – від вирощування, зберігання і переробки сировини до виробництва та реалізації готової продукції, що дозволяє їм отримати економію на витратах, раціонально управляти ресурсними, інформаційними потоками [3, с. 181].

Харчова промисловість є важливою складовою агропромислового комплексу України. Як заключна ланка технологічного ланцюга ця галузь повинна виконувати своє безпосереднє призначення, а саме – якомога краще зберегти і переробити сільськогосподарську продукцію, перетворивши її на товари високої якості. Однак питання дотримання якості та екологічної безпеки продуктів харчування все ще залишаються для нашої держави доволі гострими.

На відміну від європейських країн головним критерієм для вітчизняних товаровиробників і споживачів виступає зовсім не якість продуктів харчування, а їх ціна. Норми безпеки, що містяться в державних стандартах, є незмінними вже тривалий час, зусилля вітчизняних стандартизаторів та споживачів часто ігноруються державними інститутами. Через неефективність державного контролю в Україні продовжують випускатися низькоякісні вітчизняні продукти та імпортуватися харчі й напівфабрикати сумнівної якості.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, хотілося б ще раз наголосити на тому, що харчова промисловість відіграє надзвичайно важливу роль в економіці нашої держави. І, незважаючи на наявність багатьох проблем, ця га-

лузь може й повинна залишатися провідним сектором національного промислового виробництва. Для цього важливо вирішити ряд стратегічних завдань, як-от:

- здійснення якнайшвидшої комплексної модернізації харчових виробництв, спрямованої на інтенсифікацію відтворювальних процесів, упровадження у виробничий процес новітніх досягнень науки та техніки;
- забезпечення зростання обсягів інвестицій для посилення інноваційної діяльності, впровадження ресурсозберігальних і маловідходних виробництв, розробки нових та вдосконалення існуючих продуктів;
- здійснення контролю за якістю і безпекою продовольчих товарів на основі методик системи HACCP, систем менеджменту якості за міжнародним стандартом серії ISO 9000, систем екологічного менеджменту харчових виробництв відповідно до міжнародного стандарту серії ISO 140000;
- розробка та впровадження дієвих механізмів підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках тощо.

Реалізація зазначених завдань допоможе вітчизняній харчовій промисловості піднятися на новий рівень розвитку, сприятиме збереженню здоров'я нації, посиленню продовольчої безпеки та підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Література

1. Купчак П. М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів: монографія / За ред. д-ра екон. наук, проф. Л. В. Дейнеко. – К.: Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2009. – 152 с.
2. Поддєрьогін А. М. Інновації та їх фінансове забезпечення в харчовій промисловості України / А. М. Поддєрьогін, А. В. Корнилюк // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 94–100.
3. Скопенко Н. С. Агропромисловий сектор: сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку / Н. С. Скопенко // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. 8. Част. 1. – С. 179–183.
4. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2011 році» [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Статистичний збірник «Промисловість України у 2001–2007 роках» // Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 304 с.
6. Статистичний збірник «Промисловість України у 2007–2010 роках» [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
7. Статистичні матеріали Державної митної служби України «Зовнішня торгівля України» [Електронний ресурс] // Державна митна служба України. – Режим доступу: www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat/f3/showstat
8. Статистичний щорічник «Україна у цифрах у 2011 році» [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
9. Шелудько Е. І. Структурно-технологічні засади модернізації харчової промисловості України / Е. І. Шелудько // Ефективна економіка: електронний журнал. – Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua
10. Харчова промисловість України [Електронний ресурс] // Престиж медіа Інформ. – Режим доступу: www.prestigemedia.com.ua/project/agro
11. Харчова та переробна промисловість. Галузевий огляд, підготовлений АТ «ЕрстеБанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.business.ua/upload/analytics/Food%20and%20Beverage.pdf
12. Якимчук Т. В. Стан і перспективи розвитку підприємств харчової промисловості України / Т. В. Якимчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4(106). – С. 162–168.

Стаття надійшла до редакції 16 серпня 2012 року